

Julian Barnes

Het tumult van de tijd

VERTAALD DOOR RONALD VLEK

Uitgeverij Atlas Contact
Amsterdam/Antwerpen

Het gebeurde midden in de oorlog, op een perron, even vlak en stoffig als de eindeloze steppe die het omringde. De wachtende trein was twee dagen geleden uit Moskou vertrokken, in westelijke richting; nog twee of drie dagen te gaan, afhankelijk van kolenvoorraad en troepenbewegingen. Het was kort na zonsopgang, maar de man – in werkelijkheid maar een halve man – was al bezig zich op een platte lorry met houten wielen naar de slaaprijtuigen te stuwten. Er was geen andere manier om het geval voort te bewegen dan aan de voorkant te wrikken, en om te voorkomen dat hij zijn evenwicht verloor had hij een touw onder de lorry door gehaald en door zijn broeksband gestoken. De handen van de man waren omzwachteld met smerige repen stof en zijn huid was gehard door het bedelen op straten en stations.

Zijn vader was een overlevende geweest van de vorige oorlog. Hij was vertrokken met de zegen van de dorpspriester om te gaan vechten voor het vaderland en de tsaar. Toen hij terug was gekomen waren de priester en de tsaar inmiddels verdwenen, en was zijn vaderland niet meer hetzelfde geweest. Zijn vrouw had gegild toen ze zag wat de oorlog met haar man had gedaan. Nu woedde er opnieuw een oorlog, en was dezelfde indringer weer terug, al waren de namen veranderd; de namen aan beide kanten. Maar verder was er niets veranderd: jonge mannen werden nog steeds door kanonnen aan flarden geschoten en vervolgens door chirurgen ruw opengesneden. Zijn eigen benen waren afgezet in

een veldhospitaal te midden van kapotgeschoten bommen. Allemaal voor een hoger doel, zoals dat de vorige keer ook het geval was geweest. Het liet hem koud. Laat anderen daar maar over twisten; zijn enige zorg was het einde halen van de volgende dag. Hij was verworven tot een techniek om te overleven. Beneden een bepaald niveau werden alle mannen dat: een techniek om te overleven.

Enkele passagiers waren uitgestapt om zich even te vertreden in de stoffige lucht; andere zaten met hun gezicht voor de ramen van de rijtuigen. Terwijl de bedelaar naderbij kwam, hief hij luidkeels een obscene soldatenlied aan. Sommige passagiers zouden hem misschien een paar kopeken toewerpen als dank voor het vertier; andere hem betalen om zich te verwijderen. Sommige gooiden munten die ze met opzet op hun kant terecht lieten komen zodat ze wegrolen, en lachten dan als hij er achteraanjoeg, zijn vuisten hard tegen het betonnen perron. Dat zou andere, uit medelijden of uit schaamte, er misschien toe bewegen hem rechtstreeks geld toe te stoppen. Hij zag slechts vingers, munten en jasmouwen, en was ongevoelig voor hoon. Dit was degene van het drinken.

De twee mannen die eerste klas reisden zaten bij een raam, probeerden te raden waar ze zich bevonden en hoelang ze zouden blijven staan: minuten, uren, misschien de hele dag. Er werd geen informatie verstrekt, en ze wisten dat ze er niet naar moesten vragen. Navraag doen naar de loop van de treinen – ook al was je zelf een passagier – kon je als saboteur brandmerken. De mannen waren ergens in de dertig, ruimschoots oud genoeg om dat soort lesjes te hebben geleerd. Degene van het horen was een magere, nerveuze vent met een bril; om zijn nek en polsen droeg hij knoflookamuletten. De naam van zijn reisgenoot is voor de geschiedenis verloren gegaan, al was hij degene die gedacht.

De lorrie met de halve man kwam nu ratelend hun kant op. Vrolijke regels over een of andere dorpsverkrachting werden hun toegebruld. De zanger stopte even en maakte het eetgebaar. De

man met de bril stak ten antwoord een fles wodka omhoog. Het was een overbodige geste van beleefdheid. Wanneer had een bedelaar ooit wodka afgeslagen? Even later voegden de twee passagiers zich bij hem op het perron.

En zo waren ze met hun drieën, het traditionele aantal bij het wodka drinken. De man met de bril had nog steeds de fles, zijn metgezel drie glazen. Die werden min of meer volgeschonken, en de beide reizigers bogen zich naar voren en prevelden de gebruikelijke heilwens. Terwijl ze klonken, hield de nerveuze het hoofd scheef – de ochtendzon schitterde even in zijn brillenglazen – en mompelde iets. Zijn vriend lachte. Toen sloegen ze de wodka in één teug achterover. De bedelaar hield zijn glas alweer op. Ze schonken hem nog eens in, namen het glas terug en stapten weer in de trein. Dankbaar voor de vloed van alcohol die zijn verminkte lichaam doorstroomde, wrikte de bedelaar zich naar het volgende groepje passagiers. Toen de twee mannen weer op hun plaats zaten, was degene van het horen al bijna vergeten wat hij gezegd had. Maar die van het herinneren stond pas aan het begin van zijn herinneren.

Een: Op de overloop

Hij wist alleen dat deze tijd de zwaarste was.

Hij stond al drie uur bij de lift. Hij was aan zijn vijfde sigaret bezig en zijn geest was rusteloos.

Gezichten, namen, herinneringen. Gestoken turf die zwaar in zijn hand lag. Zweedse watervogels die boven zijn hoofd fladderden. Zonnebloemvelden. De geur van anjerolie. De warme, zoete geur van Nita die van de tennisbaan kwam. Zweet dat van een haarlok drupte. Gezichten, namen.

De gezichten en namen ook van de doden.

Hij had een stoel mee kunnen nemen uit het appartement. Maar zijn zenuwen zouden hem hoe dan ook recht op hebben gehouden. En het zou er ontegenzeggelijk vreemd uitzien, zittend op de lift wachten.

★

Zijn situatie had zich zomaar aangediend, en was toch volstrekt logisch. Net als de rest van het leven. Net als seksuele begeerte, bijvoorbeeld. Die diende zich ook zomaar aan, en was toch volstrekt logisch.

Hij probeerde zich op Nita te concentreren, maar zijn geest gehoorzaamde niet. Zijn geest was als een bromvlieg, druk en promiscue. Hij kwam uit bij Tanja, vanzelfsprekend. Maar bromde vervolgens door naar dat meisje, die Rozalia. Bloosde hij bij de herinnering aan haar, of was hij heimelijk trots op dat verdorven voorval?

Het beschermheerschap van de maarschalk – dat had zich ook zomaar aangediend, en was toch volstrekt logisch geweest. Kon datzelfde over het lot van de maarschalk worden gezegd?

Het vriendelijke, baardige gezicht van Jurgensen, en daarbij de herinnering aan zijn moeders boze vingers om zijn pols. En zijn vader, zijn zachtmoedige, goedhartige, onhandige vader, die bij de piano ‘De chrysanten in de tuin zijn reeds lang verwelkt’ stond te zingen.

De kakofonie van klanken in zijn hoofd. De stem van zijn vader, de walsen en polka’s die hij had gespeeld toen hij Nita het hof maakte, vier stoten van een fabriekssirene in fis, honden die een onzekere fagottist overblaften, een pandemonium van slagwerk en koper onder een bepantserde regeringsloge.

Die geluiden werden onderbroken door een geluid uit de echte wereld: het plotselinge gegons en gegrom van het liftmechanisme. Nu was het zijn voet die rusteloos was, het koffertje omschopte dat tegen zijn kuit rustte. Hij wachtte, plotseling van elke herinnering ontdaan, alleen nog vervuld van angst. Toen stopte de lift op een lagere verdieping, en hervond hij zich weer. Hij pakte zijn koffertje op en voelde de inhoud zachtjes verschuiven. Wat zijn geest deed verspringen naar het verhaal over de pyjama van Prokofjev.

Nee, niet als een bromvlieg. Meer als een van die muggen in Anapa. Overall landend om bloed op te zuigen.

Hij had gemeend, daar zo staande, dat hij zijn geest in bedwang zou hebben. Maar 's nachts, alleen, leek het alsof zijn geest hem in bedwang had. Nou ja, aan je lot valt niet te ontkomen, zoals de dichter ons verzekert. En aan je geest ook niet.

Hij herinnerde zich de pijn van de avond voordat ze zijn blindedarm eruit gehaald hadden. Tweeëntwintig keer overgegeven, de verpleegster alle vloeken die hij kende toegeschreeuwd, dan een vriend gesmeekt de militieman te roepen om hem dood te schieten en een eind te maken aan de pijn. Laat hij me komen doodschieten en een eind maken aan de pijn, had hij gesmeekt. Maar de vriend had geweigerd te helpen.

★

Hij had nu geen vriend en geen militieman meer nodig. Er waren al vrijwilligers genoeg.

Het was allemaal begonnen, heel precies, vertelde hij zijn geest, op de ochtend van 28 januari 1936, op het station van Archangel. Nee, reageerde zijn geest, niets begint gewoon zomaar, op een bepaalde datum op een bepaalde plek. Het begon allemaal op heel veel plekken en momenten, sommige zelfs al voordat je geboren werd, in vreemde landen en in de geest van anderen.

En daarna zou het, wat er ook nog zou gebeuren, allemaal op dezelfde manier verdergaan, op andere plekken en in de geest van anderen.

Hij dacht aan sigaretten, pakjes Kazbek, Bjelomor, Herzegovina Flor. Aan een man die de tabak van een stuk of zes papirosa verkrumelde en in zijn pijp stopte, en daarbij resten van kartonnen hulzen en papier op het bureau achterliet.

Zou het, zelfs in dit late stadium, nog hersteld, ongedaan gemaakt, teruggedraaid kunnen worden? Hij kende het antwoord: wat de dokter had gezegd over de restauratie van De Neus. 'Natuurlijk kan hij worden teruggeplaatst, maar ik verzeker u dat het er eerder slechter op wordt dan beter.'

★

Hij dacht aan Zakrevski en het Grote Huis, en wie Zakrevski zou hebben vervangen. Het moest iemand zijn geweest. Er was nooit een tekort aan Zakrevski's, niet in deze wereld, zoals die was ingericht. Misschien zouden als het paradijs was gevestigd, over bijna precies 200 000 000 000 jaar, de Zakrevski's niet meer hoeven te bestaan.

Op sommige momenten weigerde zijn geest te geloven wat er gaande was. Het kan niet, omdat het nooit zou kunnen, zoals de majoor zei toen hij de giraf zag. Maar het kon wel, en het was ook zo.

Het lot. Het was gewoon een weidse term voor iets waar je niets aan kon doen. Als het leven 'En dus' tegen je zei, dan knikte je, en noemde je het het lot. En dus was het zijn lot geweest om Dmitri Dmitriëvitsj te heten. Daar viel niets aan te doen. Natuurlijk herinnerde hij zich zijn eigen doop niet meer, maar hij had geen reden om aan de waarheid van het verhaal te twijfelen. De hele familie had zich verzameld in de studeerkamer van zijn vader, met een draagbare doopvont in het midden. De priester was gekomen en had zijn ouders gevraagd welke naam ze de pasgeborene wilden geven. Jaroslav hadden ze geantwoord. Jaroslav? Dat had de priester maar niets gevonden. Hij had gezegd dat het een hoogst ongewone naam was. Hij had gezegd dat kinderen met ongewone namen op school werden geplaagd en bespot. Nee, nee, ze konden de jongen niet Jaroslav noemen. Zijn vader en moeder waren verbijsterd geweest door zijn onverholven weerstand, maar hadden geen aanstoot willen geven. Welke naam stelt u

dan voor, hadden ze gevraagd. Neem maar iets gewoons, had de priester gezegd: Dmitri, bijvoorbeeld. Zijn vader had erop gewezen dat hij zelf al Dmitri heette, en dat Jaroslav Dmitriëvitsj veel beter klonk dan Dmitri Dmitriëvitsj. Maar de priester was het er niet mee eens geweest. En dus was hij Dmitri Dmitriëvitsj geworden.

Wat deed een naam ertoe? Hij was geboren in Sint-Petersburg, opgegroeid in Petrograd, en volwassen geworden in Leningrad. Of Sint-Leninsburg, zoals hij het af en toe graag mocht noemen. Wat deed een naam ertoe?

Hij was eenendertig. Zijn vrouw Nita lag enkele meters verderop, met hun dochter Galina naast zich. Galja was een jaar oud. Zijn leven had onlangs wat bestendiger lijken te worden. Hij had die kant van de dingen nooit zo duidelijk gevonden. Hij voelde sterke emoties, maar was in het uiten ervan nooit zo bedreven geraakt. Zelfs bij een voetbalwedstrijd schreeuwde hij zelden en raakte hij zelden buiten zichzelf zoals al die anderen; hij was tevreden met de rustige vaststelling dat een speler een goede techniek bezat, of juist niet. Sommigen zagen het als de typische, formele geslotenheid van een Leningrader; maar daarboven – of daaronder – wist hij zich een verlegen en angstig iemand. En met vrouwen werd hij, als hij zijn verlegenheid overwon, heen en weer geslingerd tussen absurde geestdrift en woeste vertwijfeling. Het was alsof zijn metronoom altijd verkeerd ingesteld stond.

Toch had zijn leven uiteindelijk wat regelmaat gekregen, en daarmee ook het juiste ritme. Alleen was alles nu

weer onbestendig geworden. Onbestendig: dat was meer dan een eufemisme.

Het koffertje dat tegen zijn kuit rustte, deed hem terugdenken aan die keer dat hij van huis had proberen weg te lopen. Hoe oud was hij geweest? Zeven of acht misschien. En had hij een koffertje bij zich gehad? Waarschijnlijk niet – zijn moeder zou veel te boos zijn geweest. Het was een zomer in Irinovka, waar zijn vader als rentmeester werkte. Jurgensen was het manusje-van-alles van het landgoed. Die dingen maakte en herstelde, die problemen oploste op een manier die een kind kon begrijpen. Die hem nooit iets opdroeg, hem gewoon liet toekijken terwijl een stuk hout in een dolk of een fluitje veranderde. Die hem een stuk vers gestoken turf gaf en hem eraan liet ruiken.

Hij was zeer gehecht geraakt aan Jurgensen. Dus als dingen hem niet aanstonden, wat dikwijls het geval was, zei hij altijd: ‘Nou goed, dan ga ik bij Jurgensen wonen.’ Op een ochtend had hij, in bed nog, dat dreigement, of die belofte, voor de eerste keer die dag geuit. Maar één keer was al genoeg geweest voor zijn moeder. Kleed je aan, dan zal ik je erheen brengen, had ze geantwoord. Hij had de uitdaging aangenomen – nee, er was geen tijd geweest om iets in te pakken –, Sofia Vasiljevna had hem stevig bij de pols genomen en ze waren door het veld naar waar Jurgensen woonde gelopen. In het begin had hij zich flink gehouden, naast zijn moeder paraderend. Maar geleidelijk aan waren zijn voeten gaan slepen en was zijn pols, daarna zijn hand, langzaam uit de greep van zijn moeder geglipt. Hij had destijds gedacht dat hij het zelf was geweest die zich had losgemaakt, maar nu besepte hij dat zijn moeder hem had

losgelaten, vinger voor vinger, tot hij vrij was geweest. Niet vrij om bij Jurgensen te gaan wonen, maar vrij om zich om te draaien, in snikken uit te barsten en hard naar huis te hollen.

Handen, glippende handen, grijpende handen. Als kind was hij bang geweest voor de doden – bang dat ze uit hun graf zouden opstaan en hem zouden pakken, mee zouden sleuren in de koude, zwarte grond, terwijl zijn mond en zijn ogen zich vulden met aarde. Die angst was langzaam verdwenen, omdat de handen van de levenden nog beangstigender waren gebleken. De prostituees van Petrograd hadden weinig eerbied getoond voor zijn jeugd en zijn onschuld. Hoe zwaarder de tijden, des te grijpgrager de handen. Klaar om naar je lul te grijpen, naar je brood, je vrienden, je familie, je levensonderhoud, je bestaan. Behalve voor prostituees was hij ook bang geweest voor conciërges. En voor politieagenten, hoe die zich ook wensten te noemen.

Maar toen was er de tegenovergestelde angst geweest: om uit handen die je beschermden te glippen.

Maarschalk Toechatsjevski had hem beschermd. Vele jaren. Tot op de dag dat hij het zweet over het voorhoofd van de maarschalk had zien lopen. Een grote witte zakdoek had gewapperd en gedept, en hij had beseft niet meer veilig te zijn.

★

De maarschalk was de meest ontwikkelde man die hij ooit was tegengekomen. Hij was de beroemdste militaire strateeg van Rusland: de kranten noemden hem ‘de Rode Napoleon’. Hij was ook muzikliefhebber en amateurvioolbouwer; een man met een open, onderzoekende geest, die het heerlijk vond om over romans te praten. In de tien jaar dat hij Toechatsjevski kende, had hij hem vaak na het donker in zijn maarschalksuniform door Moskou en Leningrad zien struinen, half werkend, half spelend, politiek vermengend met plezier, pratend en betogend, etend en drinkend, graag bereid om te laten zien dat hij een oogje had op een ballerina. Hij legde met plezier uit hoe de Fransen hem ooit het geheim hadden geleerd van champagne drinken zonder een kater te krijgen.

Hijzelf zou nooit zo werelds worden. Hij miste de zelfverzekerdheid, en misschien ook wel de interesse. Hij hield niet van ingewikkeld eten, en kon slecht tegen drank. Toen hij nog student was, toen alles opnieuw was bekeken en gemaakt, voordat de Partij de volledige macht had overgenomen, had hij zich, zoals de meeste studenten, een distinctie aangemeten die verder reikte dan wat hij wist. Zo moest bijvoorbeeld de kwestie van de seks opnieuw worden bekeken, nu de oude manieren voorgoed verdwenen waren; en moest er iemand op de proppen komen met de ‘glas water’-theorie. De geslachtsdaad, stelden jonge betweters, was net zoiets als het drinken van een glas water: had je dorst dan dronk je en voelde je begeerte dan deed je aan seks. Hij was niet tegen dat systeem geweest, vond dat vrouwen dan net zo begerig mochten zijn als dat ze begeerd werden. Sommige waren dat, andere niet. Maar de analogie ging niet helemaal op. Een glas water liet het hart onberoerd.

En bovendien was Tanja toen al in zijn leven gekomen.

★

Als hij weer eens zijn voornemen om bij Jurgensen te gaan wonen had kenbaar gemaakt, dachten zijn ouders waarschijnlijk dat hij dat deed uit onvrede met de beperkingen van het gezin – of zelfs met zijn kind-zijn. Nu hij erover nadacht, was hij daar niet meer zo zeker van. Er was iets vreemds geweest – iets heel verkeerd – aan dat zomerhuis van hen op dat landgoed in Irinovka. Zoals ieder kind ging hij ervan uit dat dingen normaal waren tot hem werd gezegd dat ze dat niet waren. Dus had hij pas toen hij de grote mensen erover hoorde praten en lachen beseft dat de verhoudingen in het huis nergens klopten. De kamers waren gigantisch, maar de ramen piepklein. Zo kon een kamer van vijftig vierkante meter maar één piepklein raampje hebben. De grote mensen meenden dat de bouwers de maten door elkaar hadden gehaald, centimeters met meters hadden verward en omgekeerd. Maar had je er eenmaal oog voor gekregen, dan had het een verontrustend effect op een jongen. Het was als een huis toegerust voor de duisterste dromen. Misschien was dat het wel waar hij voor weg was gelopen.

Ze kwamen je altijd halen in het holst van de nacht. En dus ging hij, liever dan in zijn pyjama uit bed te worden gesleurd, of te worden gedwongen om zich in het bijzijn van een of andere geringschattend toekijkende man van de NKVD te moeten aankleden, altijd volledig aangekleed naar bed. Dan lag hij boven op de dekens met een al ingepakt koffertje naast zich op de grond. Hij sliep amper, en stelde zich de ergste dingen voor die een mens maar kon bedenken. Zijn rusteloosheid hield op haar beurt Nita weer uit de slaap. Dan lagen ze daar ieder te doen alsof, te

doen ook alsof ze de angst van de ander niet hoorden en roken. Een van zijn voortdurend terugkerende nachtmerries was dat de NKVD Galja zou ophalen en – als ze geluk had – naar een speciaal weeshuis zou sturen voor kinderen van staatsvijanden. Alwaar ze een nieuwe naam en een nieuw karakter zou krijgen; waar ze tot een model-Sovjetburger zou worden omgesmeed, een kleine zonnebloem die haar kopje hief naar de grote zon die zich Stalin noemde. Hij had daarom voorgesteld dat hij die onvermijdelijk slapeloze uren op de overloop zou doorbrengen, naast de lift. Nita had geëist dat ze wat wel eens hun laatste nacht samen zou kunnen blijken naast elkaar doorbrachten. Maar dat was een van de zeldzame twistgesprekken geweest dat hij had gewonnen.

Die eerste nacht bij de lift had hij besloten niet te roken. Er zaten drie pakjes Kazbek in zijn koffertje, en die zou hij nodig hebben als het tot zijn verhoor kwam. En tot zijn opsluiting, mocht die erop volgen. Hij hield zich de eerste twee nachten aan zijn voornemen. En toen drong het op eens tot hem door: als ze zijn sigaretten nu eens in beslag namen zodra hij het Grote Huis was binnengegaan? Of als het nu eens niet tot een verhoor kwam, of maar heel kort? Misschien zouden ze alleen maar een stuk papier voor hem neerleggen en hem bevelen dat te ondertekenen. En als... verder ging zijn geest niet. Maar in al die gevallen zou hij zijn sigaretten voor niets hebben bewaard.

En dus kon hij geen reden bedenken om niet te roken.

En dus rookte hij.

★

Hij keek naar de Kazbek tussen zijn vingers. Malko had ooit op sympathieke, ja bewonderende toon opgemerkt dat hij kleine handen had, geen pianohanden. Malko had ook opgemerkt, minder bewonderend, dat hij niet genoeg oefende. Het hing ervan af wat je met 'genoeg' bedoelde. Hij oefende zoveel als nodig was. Malko moest zich bij zijn partituur en zijn dirigeerstokje houden.

Hij was zestien geweest, herstellende van tuberculose in een sanatorium op de Krim. Tanja en hij waren van dezelfde leeftijd en deelden precies dezelfde geboortedatum, met één klein verschil: hij was geboren op 25 september Nieuwe Stijl, zij op 25 september Oude Stijl. Die feitelijke synchroniciteit had hun relatie bevestigd, of om het anders te zeggen, ze waren voor elkaar geschapen geweest. Tatjana Glivenko, met haar kortgeknipte haar, net zo verzot op het leven als hij. Het was prille liefde, in al haar schijnbare eenvoud, en in al haar lotsbestemming. Zijn zus Maroesja, die over hem waakte, had tegen hun moeder gekletst. Ze had haar zoon per kerende post gewaarschuwd voor dit onbekende meisje, voor deze verhouding – ja, voor elke verhouding. Als antwoord had hij, met alle gewichtigdoenerij van een zestienjarige, zijn moeder het principe van de vrije liefde uitgelegd. Dat iedereen vrij moest zijn om lief te hebben zoals hij of zij wilde; dat vleselijke liefde maar van korte duur is; dat de seksen volledig gelijk zijn; dat het huwelijk als instituut moest worden afgeschaft, maar dat als het in de praktijk blijft bestaan de vrouw het volste recht heeft op een buitenechtelijke verhouding als ze dat wil, en dat als ze dan echtscheiding wil de man dat moet accepteren en

de schuld op zich moet nemen; maar dat bij dit alles, en ondanks alles, de kinderen heilig waren.

Zijn moeder had niet gereageerd op zijn aanmatigende en hypocriete uitleg van het leven. En Tanja en hij zouden hoe dan ook bijna even snel weer uit elkaar gaan als ze elkaar hadden ontmoet. Zij was teruggekeerd naar Moskou; hij met Maroesja naar Petrograd. Maar hij had haar voortdurend geschreven; ze hadden elkaar bezocht, en hij had zijn eerste pianotrio aan haar opgedragen. Zijn moeder was het blijven afkeuren. En toen, drie jaar later, hadden ze uiteindelijk die weken samen in de Kaukasus doorgebracht. Ze waren allebei negentien en zonder enige begeleiding geweest, en hij had net driehonderd roebel verdiend met concerten in Charkov. Die weken samen in Anapa... wat leken ze lang geleden. Wat waren ze lang geleden – ruim een derde van zijn leven.

En dus was het allemaal begonnen, heel precies, op de ochtend van 28 januari 1936 in Archangel. Hij was uitgenodigd om zijn eerste pianoconcert uit te voeren met het plaatselijke orkest onder Viktor Koebatski. De twee hadden de avond tevoren ook zijn nieuwe cellosonate gespeeld. Het was goed gegaan. Hij was de volgende ochtend naar het station gegaan om een exemplaar van de *Pravda* te kopen. Hij had kort even de voorpagina bekeken, en toen doorgebladerd naar de volgende twee. Het was, zoals hij later zou zeggen, de gedenkwaardigste dag van zijn leven geweest. En een datum die hij elk jaar tot aan zijn dood wenste te onderscheiden.

★

Behalve – zoals zijn geest halsstarrig tegenwierp – dat niets ooit zo precies begint. Het was op verschillende plaatsen begonnen, en in verschillende hoofden. Het werkelijke beginpunt kon zijn eigen faam zijn geweest. Of zijn opera. Of het kon Stalin zijn geweest, die, onfeilbaar zijnde, daarmee ook voor alles verantwoordelijk was. Of het kon veroorzaakt zijn door zoiets eenvoudigs als de bezetting van een orkest. Ja, dat zou uiteindelijk wel eens de beste manier kunnen zijn om het te bekijken: een componist die eerst wordt verguisd en vernederd, later opgepakt en doodgeschoten, allemaal vanwege de bezetting van een orkest.

Als het allemaal ergens anders was begonnen, en in de hoofden van anderen, dan kon hij Shakespeare misschien wel de schuld geven, omdat die *Macbeth* had geschreven. Of Leskov omdat die het had verrussischt tot *Lady Macbeth uit het district Mtsensk*. Nee, onzin. Het was, onmiskenbaar, zijn eigen schuld omdat hij dat aanstootgevende stuk had geschreven. Het was de schuld van zijn opera dat die zo'n succes was – zowel hier als in het buitenland – dat het de nieuwsgierigheid van het Kremlin opwekte. Het was Stalins schuld omdat die het artikel in de *Pravda* wel zou hebben geïnstigeerd en goedgekeurd – misschien zelfs wel had geschreven: er zaten genoeg grammaticale fouten in om te doen denken aan de pen van iemand wiens fouten nooit gecorrigeerd konden worden. Het was om te beginnen ook al Stalins schuld omdat die zich beschermheer en kenner der schone kunsten waande. Hij stond erom bekend nooit een opvoering van *Boris Godoenov* in het Bolsjoj te missen. Hij was bijna net zo gecharmeerd van

Prins Igor en *Sadko* van Rimski-Korsakov. Waarom zou Stalin niet die veelgeprezen nieuwe opera, *Lady Macbeth uit het district Mtsensk*, willen horen?

En dus kreeg de componist opdracht op 26 januari 1936 een uitvoering van zijn eigen werk bij te wonen. Kamerad Stalin zou aanwezig zijn, alsmede de kameraden Molotov, Mikojan en Zjdanov. Ze namen hun plaatsen in de regeringsloge in. Die zich ongelukkigerwijs recht boven het slagwerk en het koper bevond. Secties die in *Lady Macbeth uit het district Mtsensk* niet waren georkestreerd om zich op een ingetogen en bescheiden manier te gedragen.

Hij herinnerde zich nog dat hij vanuit de directeursloge, waar hij zat, naar de regeringsloge had gekeken. Stalin had verscholen gezeten achter een gordijntje, een afwezige aanwezigheid naar wie de andere geachte kameraden zich kruiperig hadden omgedraaid, wetende dat ze zelf ook werden gadeslagen. Vanwege de gelegenheid was zowel de dirigent als het orkest begrijpelijkerwijs nerveus geweest. In de entr'acte voor de bruiloft van Katerina hadden hout en koper zich plotseling geroepen gevoeld om harder te spelen dan hij had georkestreerd. En toen was het als een virus geweest dat zich door alle secties verspreid had. Als de dirigent het al had gemerkt, hij had machteloos gestaan. Steeds harder had het orkest geklonken, en hadden slagwerk en koper er fortissimo onder gebruld – hard genoeg om ruiten te doen springen –, de kameraden Mikojan en Zjdanov hadden theatraal gehuiverd, zich tot de figuur achter het gordijntje gewend en een spottende opmerking gemaakt. Toen het publiek bij het begin van de vierde akte naar de regeringsloge had opgekeken, had het die verlaten gezien.

Na de voorstelling had hij zijn aktetas gepakt en was meteen naar het Noordstation gegaan om de trein naar Archangel te nemen. Hij herinnerde zich nog te hebben bedacht dat de regeringsloge speciaal met stalen platen bepantserd was om de inzittenden te beschermen tegen een moordaanslag. Maar dat de directeursloge niet op dezelfde manier was bekleed. Hij was destijds nog geen dertig geweest en zijn vrouw was op dat moment vijf maanden zwanger.

1936: hij was altijd bijgelovig geweest wat schrikkeljaren betreft. Zoals veel mensen geloofde hij dat ze ongeluk brachten.

Het mechaniek van de lift ratelde weer. Toen hij zich realiseerde dat die de vierde verdieping was gepasseerd, pakte hij zijn koffertje op en nam het onder de arm. Hij wachtte op het opengaan van de deuren, het zien van een uniform, een knikje van herkenning, dan de uitgestrekte handen die hem beet wilden pakken, de vuisten die zich om zijn polsen sloten. Wat totaal overbodig zou zijn, gezien zijn vurige verlangen om met hen mee te gaan, hen uit het pand weg te krijgen, weg van zijn vrouw en kind.

Toen gingen de liftdeuren open en was het een buurman, met een heel ander knikje van herkenning, bedoeld om niets te laten blijken – zelfs geen verbazing om hem op zo'n laat tijdstip de deur uit te zien gaan. Hij boog zijn hoofd ten antwoord, stapte in de lift, drukte zomaar op een knop, ging een paar verdiepingen naar beneden, wachtte enkele minuten, ging toen weer terug naar de vijfde ver-

dieping, waar hij uitstapte en zijn wake hervatte. Dit was al eens eerder gebeurd, en net zo. Er was nooit een woord gewisseld, omdat woorden gevaarlijk waren. Het kon ook zijn dat hij eruitzag als een man die nacht na nacht op een ontluisterende manier door zijn vrouw buiten de deur werd gezet; of als een man die besluiteloos nacht na nacht bij zijn vrouw weg bleef gaan en daarna weer terugkwam. Maar waarschijnlijk zag hij er precies zo uit als wat hij was: een man, zoals honderden andere in de stad, die nacht na nacht op zijn arrestatie wachtte.

Jaren terug, een mensenleven geleden, in de vorige eeuw, toen zijn moeder nog op het Irkoetsk Instituut voor Edelvrouwen zat, had ze met twee andere meisjes de mazurka uit *Een leven voor de tsaar* gedanst in het bijzijn van Nicolaas II, destijds de kroonprins. De opera van Glinka kon in de Sovjet-Unie natuurlijk niet worden opgevoerd, al had het thema – het moreel gezien leerzame thema van een arme boer die zijn leven geeft voor een grote leider – Stalin misschien wel aangesproken. ‘Een dans voor de tsaar’, hij vroeg zich af of Zakrevski daarvan wist. Vroeger had een kind misschien moeten boeten voor de zonden van zijn vader, of zelfs van zijn moeder. Tegenwoordig moesten, in de meest geavanceerde samenleving op aarde, ouders misschien wel boeten voor de zonden van het kind, tezamen met ooms, tantes, neven en nichten, schoonfamilie, collega’s, vrienden, en zelfs de man die je onnadenkend toelachte als hij om drie uur ’s nachts uit de lift kwam. Het vergeldingssysteem was sterk verbeterd, en was zoveel omvangrijker dan het was geweest.

★